

Формування кордонів України після Першої світової війни: географічний аспект

Після подій у Сараєво країни-члени військових блоків оголосили війну одна одній. Всі країни-учасниці зазначеної трагедії мали свої плани щодо території України.

Політика сторін щодо України

Держави, в інтересах яких проливали свою кров українці, мали агресивні плани щодо України, ігнорували українські національні інтереси, прагнули використати воєнне становище, щоб назавжди покінчити з національно-визвольним рухом українців.

Плани сторін щодо України

Австро-Угорщина мала намір приєднати до своїх володінь Волинь і Поділля. Німеччина прагнула створити у ході війни Пангерманський союз, включивши до нього і Україну.

Росія планувала приєднати до імперії Західну Україну. Росія, окупувавши в 1914-1915 рр. Західну Україну, утворила тут нове генерал-губернаторство на чолі з реакціонером Г.Бобринським, за наказом якого було закрито всі українські школи, культурні установи, періодичні видання. Особливих переслідувань зазнала греко-католицька церква. Її митрополита А.Шептицького було депортовано до Суздаля.

Австро-Угорщина, повернувшись у травні-червні 1915 р. в Західну Україну, звинуватила українців у своїх поразках і розгорнула проти них репресії.

Сен-Жерменський мирний договір

10 вересня 1919 р. було підписано Сен-Жерменський мирний договір з Австрією, який зафіксував визнання нових державних кордонів, що утворилися після ліквідації Австро-Угорської монархії.

Колишні австрійські володіння — провінції Богемія, Моравія та Силезія увійшли до складу Чехо-Словаччини. Італія отримала Південний Тироль, Юлійську Крайну, майже всю Істрію, крім міста Фіуме (Рієка). Королівство Сербів, Хорватів і Словенців отримало Боснію і Герцеговину, Далмацію, Крайну, Словенію. Румунія отримала Буковину, а Польща захопила Галичину.

Австрії дозволялося мати 30-тисячну армію. Також Австрія повинна була сплачувати репарації, хоча суму їх визначено не було. Їй заборонялося приєднуватися до Німеччини.

Нейїський мирний договір

27 листопада 1919 р. в передмісті Парижа Нейї-сюр-Сен було підписано мирний договір із Болгарією. Вона втратила Західну Фракію, яка передавалася Греції, та позбавлялася виходу до Егейського моря. Південна Добруджа залишилась у складі Румунії. Частина Македонії було передано Королівству

Сербів, Хорватів і Словенців. Болгарії заборонялося тримати в армії більш як 20 тис. вояків. Суму репарацій було визначено у 2,25 млрд золотих франків, що їх належало сплачувати протягом 37 років.

Тріанонський мирний договір

Мирний договір з Угорщиною отримав назву Тріанонського. Він був підписаний лише 4 червня 1920 р. Це було пов'язано з існуванням Угорської радянської республіки. Територія Угорщини за договором скорочувалась на 77%, а населення — на 59%. Румунія отримала Трансильванію та Банат, Королівство Сербів, Хорватів і Словенців — Воєводину і Хорватію. Угорщина втрачала вихід до Адриатичного моря. Словаччина і Закарпатська Україна переходили до складу Чехо-Словаччини. Угорщина відмовлялася від усіх прав на території колишньої Австро-Угорської монархії, в тому числі й на Закарпатську Україну.

Уряди Росії та Австрії, залежно від того, кому належала влада, здійснювали масові репресії проти українства.

Таким чином, Перша світова війна стала для українців справжньою національною трагедією. Єдиним позитивним для України наслідком війни було те, що війна виснажила обидві імперії і прискорила їхній крах.

Головною причиною світової війни були економічні й політичні суперечності між державами двох воєнних блоків країн — Троїстого союзу і Антанти. Саме їх національні інтереси зіткнулися на Балканах. Найгостріші суперечності за сфери впливу виявилися між Німеччиною і Росією, Німеччиною і Великобританією, Німеччиною і Францією, Австро-Угорською та Російською імперіями, а також між державами в середині самих воєнних блоків.

Особливого загострення набували суперечності між Німеччиною і Росією на 1914 р. На шляху здійснення далекосяжних планів Німеччини до розширення її геополітичного простору стала Російська імперія. Давні мрії Німеччини до «світової політики» перекреслювалися могутністю Росії. Німеччина намагалася підкорити Росію економічно і послабити її в політичному та військовому відношенні. Вона планувала витіснити Росію на Схід, обмеживши її кордонами Московського князівства. Зовнішньополітична доктрина Німеччини опиралася на ідею Паннімецького союзу, що остаточно сформувався ще в 90-х роках XIX ст. В основу цієї доктрини була покладена теза, що могутність щодо Європи і Близького Сходу зумовлена географічним розташуванням її колоніальних володінь. Позбавлення Росії цих колоній перетворить її на звичайну азіатську державу. Найтиповішою формою реалізації експансіоністської доктрини Німеччини був план «Дранг нах Остен» — «Тиск на Схід», що передбачав захоплення чужих територій за допомогою зброї. До таких територій на Сході були віднесені Україна, Польща, Білорусія і Прибалтійські губернії Російської імперії.

На шляху Німеччини до світового панування на Заході Європи стояли також Англія і Франція. Німецькому імперіалізму марилася колоніальна імперія

в Центральній Африці, він прагнув покласти край пануванню Англії на морі, захопити промислово розвинуті райони Франції. В свою чергу, правлячі кола Англії хотіли зберегти свої колонії та панування на морі, відібрати у Туреччини багаті нафтою Месопотамію і частину Аравійського півострова

У загальному клубку суперечностей були також інтереси Франції. Вона розраховувала на повернення Ельзасу і Лотарингії та територій на берегах Рейну, Саарського вугільного басейну.

Австро-Угорська імперія не тільки намагалася зберегти колоніальні володіння в Європі, а й виношувала плани на розширення своєї території за рахунок Волині та Поділля, що перебували в складі Росії та Балканських країн — Сербії, Боснії і Герцеговини.

Щодо Росії, то вона не вважала себе колоніальною державою. Російські правлячі кола дотримувалися позиції щодо законності її володінь і не хотіли рахуватися з тим, що всі ці території були приєднані до неї внаслідок експансіоністської політики царизму. Висуваючи доктрину про миротворчу політику на Балканах та відстоюючи тезу про роль Росії щодо захисту Сербії, російські політики спрямовували погляди не тільки на Балкани, а й на Близький Схід. Міністр закордонних справ С. Сазонов нагадував цареві відому істину, що той, хто володіє протоками Босфор і Дарданелли, має ключ для наступного руху в Малу Азію і для гегемонії на Балканах.

Крім того, царська Росія переслідувала мету приєднати Галичину, Буковину й Закарпатську Україну. Причому експансіоністська політика царизму маскувалася під личиною приєднання до Росії давніх «руських земель» і возз'єднання українського народу.

Отже, Перша світова війна, розпочата грандами капіталістичного світу, велася ними за переділ уже поділеного світу, за захоплення колоній, ринків збуту й дешевих джерел сировини, за пригноблення інших народів.

Ставлячи за мету у війні загарбання чужих земель і пригноблення інших народів, правлячі кола і панівні класи імперіалістичних держав вибудовували свої плани щодо України. Кожна із воюючих держав відповідно до своїх національних інтересів мала свої конкретні плани щодо України. Причому жодна із країн відкрито не заявляла про свої наміри, а таємничо їх маскувала.

Жодна із держав, незважаючи на приналежність до того чи іншого воєнного блоку, не забувала про те, що Україна за географічним розташуванням знаходиться в самому центрі Європи і прямо впливає на вирішення політичних і економічних проблем. Таке геополітичне розташування етнографічної території України робило її надзвичайно притягальною для воюючих держав, кожна з яких прагнула захопити ласий шматок її земель.

Австро-Угорська монархія, як і Російська імперія, пов'язувала свої сподівання із захопленням західноукраїнських земель. Більш конкретно на українські землі, що перебували в складі Росії, претендувала Австро-Угорщина, а ту частину земель, які належали Австро-Угорщині, прагнула захопити Росія. Відносини між Росією і Австро-Угорщиною щодо України визначалися переважно слов'янофільською націоналістичною ідеологією, в якій одне з чільних місць посідало вороже ставлення до зростання української культури в Галичині і прагнення до «возз'єднання уярмленої Русі» з Росією на засадах етнографічної єдності. Йшла боротьба між Росією і Австро-Угорщиною за

гегемонію в слов'янському світі, боротьба за яку незмінно позначалася на територіальній єдності України. Грандіозні плани щодо України в Першій світовій війні ставила кайзерівська Німеччина. Передбачалася окупація «Серединної Європи», до якої приєднувалися на сході Україна, Білорусія і Прибалтика. Особлива роль у цьому «новоутворенні» відводилася Україні, оскільки саме вона повинна була стати відправним пунктом для майбутнього завоювання Німеччиною світового простору. Верховне командування німецької армії вважало Південно-Західний фронт головним, а територію України найважливішим театром воєнних дій.

Експансіоністська концепція плану «Дранг нах Остен» про захоплення чужих територій з допомогою зброї пов'язувалася з воєнним ослабленням Російської імперії, відокремленням від неї України. Німеччина виходила з того, що Росія як велика держава завжди несла загрозу для центральних держав Європи, тому прагнула послаблення її могутності та геополітичного впливу. Влучно охарактеризувала стратегічну мету Німеччини щодо України у взаємозв'язку з Росією німецька газета того часу. В ній зазначалося, що в геополітичному аспекті Україна є для Росії плацдармом її експансіоністських прагнень до Балкан і Передньої Азії. Якщо Україна стане самостійною державою поза межами Росії і як протизвага їй, тоді закінчатимуться російські претензії на Балкани і Передню Азію. Тільки при підтримці ззовні може здійснитися українська незалежність, і цим буде поставлено надійний заслін російському імперіалізму. В такому випадку російському колосові буде завдано удару в найчутливіше місце — Росія як великодержавна тримається Україною і впаде з проголошенням української незалежності.

Наведена теза засвідчує прихильність Німеччини до незалежності України. Однак вона зумовлена прагненням ослабити Росію в геополітичному відношенні і визнанням того, що Україна була найкращим засобом для досягнення цієї мети. Плани Німеччини стосовно України не обмежувалися лише геополітичними намірами. Німеччина мала також економічні інтереси. Вона розглядала Україну як житницю Європи. Натякаючи на незалежність, кайзерівська Німеччина вбачала в Україні насамперед колонію, яка стане головною базою постачання продовольства і сировини.

У геополітичному полі України тісно переплітаються інтереси інших держав — Англії та Франції. Вони уві сні бачили армади своїх кораблів в Чорному морі, а буржуазія цих країн подумки господарювала на Півдні України та в

Формування кордонів України після першої світової війни має виразний географічний аспект. Власне ідея обґрунтування кордонів майбутньої незалежної України належить фундатору вітчизняної наукової географії Степану Львовичу Рудницькому. У своїй праці «Україна з політично-географічного становища» (1916) він чітко впроваджує принцип націй на самоврядування як засадничий поєднання у межах нової держави — України всього українського етносу. Тому у фундаментальній праці «Україна: земля і народ» (1916), яку було

перекладено відразу ж німецькою мовою було чітко окреслено державні кордони України.

Першою проголосила свою незалежність УНР. Її західні кордони було окреслено саме за етнографічним принципом у Брест-Литовському мирному договорі. При цьому з метою уникнення надзвичайної звивистості та анклавів було долучено гідрографічний принцип. Тому, як видно на слайді, кордон між УНР і Німеччиною має дуже прості контури.

На сході УНР мало лише чітко окреслений державний кордон з УНР Всевеликим Військом Донським який проходив по колишній адміністративній межі Катеринославської і Харківських губерній з Доном з незначною зміною у районі м. Маріуполь на користь України для можливого розвитку морського порту. У таких межах його було затверджено вже Українською державою. При цьому економічний чинник мав прояв лише на крайньому півдні з огляду на потребу у розвитку головного українського морського порту на Азовському морі.

Натомість з Радянською Росією так і не вдалось встановити державний кордон. Було лише окреслено лінію розмежування військ двох держав та створено нейтральну зону між ними.

Формально кордоном між ними були колишні губернські межі, а територія УНР визнавалась у межах інструкції Тимчасового уряду Росії. Таким чином значна частина українського населення залишалась поза межею власної держави.

На півночі державний кордон не було встановлено з огляду на швидкі зміни політичної влади на теренах сучасної Білорусі.

Революція у Німеччині поклала край переговорному процесу та унеможливила існування самостійної України. Водночас вона призвела до появи ЗУНР.

У «Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії» (13.11.1918 р.) прямо зазначалось використання карти (вперше у світовій практиці) для обґрунтування західного державного кордону ЗУНР. Таким чином географічні знання стали основою для визначення західного кордону України.

Саме географи, які працювали як експерти при штабі Антанти під керівництвом Еммануеля де Мартона (на той час підполковника, а до того доктора географічних наук, професора) визначили майбутні кордони держав Центральної Європи, які постали на уламках Четвертого союзу. Проведення кордонів нових держав Центральної Європи було розроблено комісіями науковців у складі переважно французьких фахівців-географів. Основні геополітичні принципи було розроблено П. Відалем де Ла Блашем – фундатором французької наукової географії. Власне практичне їх застосування до накреслення кордонів у Центральній Європі було доручено Е. де Мартону, який вважав, що в їх основі має бути два головних:

- Право народів на самовизначення;
- Інфраструктурної цілісності територій.

Е. де Мартон видав два томи, присвячені географії Центральної Європи у рамках «Всесвітньої географії» (1930, 1931), в яких наводив обґрунтування відповідних кордонів. Тому він вважав за доцільне з огляду на створення Малої Антанти та санітарного кордону зі СРСР утворення єдиної залізничної мережі країн-союзниць Франції, укріплення їх господарства шляхом включення до їх складу важливих районів сільськогосподарського та промислового виробництва.

У рамках підготовки Ризького договору (1921) ці принципи було визначальними при корегуванні кордону між Польщею і Радянською державою. Відстоюючи право на відновлення Речі Посполитої у межах до другого поділу 1795 р. Уряд Польщі брав до уваги необхідність більшого врахування географічного чинника. Саме тому переважно кордон на Україні пролягав по р. Збруч.

Саме такими були кордони на теренах України у міжвоєнний період. Вони лише змінювались на сході, де у рамках розмежування з РРФСР було втрачено частину Донбасу (Шахтинська і Таганрозька округи), решта кордону, за невеликими змінами, відповідала колишнім губернським межам Російської імперії.

Таким чином географічні чинники були одними з головних при проведенні кордонів у міжвоєнний період у всій Європі, не лише в Україні. Значною мірою

це зумовлено високим авторитетом французької наукової географічної школи, кращі представники якої власне і проклали їх на теренах Центральної Європи. Незадоволення реваншистів та ультра-націоналістичних кіл у країнах регіону зумовило існування численних прикордонних суперечок (наприклад, за Тішенський край), які не сприяли порозумінню між новопосталими державами. Нехтування правами українців Галичини на автономію, що було передбачено Сен-Жерменським мирним договором (10.09.1919 р.), ускладнювало єдність Польської держави, про що свідчать події Другої світової війни. Лише включення до складу України західноукраїнських земель поклало край тривалому протистоянню між двома народами.

Розвиток дружніх відносин між найбільшими за людністю та площею державами Центральної Європи є запорукою миру у всій Європі.